

δεν συμεριζεται αυτες τις αρχες. Και ουτε στηριζονται σε γνωμες ποιητων, αλλα προερχονται απο τη φυση των πραγμάτων και βασιζονται στη λογική.

Όσο για το δικαίωμα κατάκτησης, βασιζεται μόνο στο δίκαιο του ισχυροτέρου. Αφού ο πόλεμος δεν δίνει στον νικητή το δικαίωμα να σφάζει τους ηττημένους λαούς, δεν μπορεί επομένως να τον νομιμοποιήσει να τους υποδουλώσει. Αν κάποιος έχει δικαίωμα να σκοτώσει τον εχθρό όταν δεν μπορεί να τον υποδουλώσει, το δικαίωμα να τον υποδουλώσει δεν πηγάζει από το δικαίωμα να τον σκοτώσει. Συνεπώς είναι άνιση η ανταλλαγή να εξαγοράζει κάποιος τη ζωή του, πάνω στην οποία κανένας δεν έχει δικαίωμα, με τίμημα την ελευθερία του. Στηρίζοντας το δικαίωμα ζωής και θανάτου στο δικαίωμα της δουλείας, και το δικαίωμα της δουλείας στο δικαίωμα ζωής και θανάτου, δεν είναι φανερό ότι πέφτουμε σ' έναν φαύλο κύκλο;

Ακόμα κι αν δεχτούμε υποθετικά αυτό το τρομακτικό δικαίωμα του φονεύειν, νομίζω ότι ένας άνθρωπος που έγινε δούλος στον πόλεμο ή ένας λαός που κατακτήθηκε δεν έχει καμία υποχρέωση στον κύριό του, παρά να τον υπακούει μονάχα όσο εκείνος τον εξαναγκάζει. Γιατί ο νικητής δεν του έκανε καμία χάρη αφού πήρε κάποιο αντάλλαγμα για τη ζωή του: αντί να τον σκοτώσει χωρίς όφελος τον σκότωσε με κέρδος. Δίχως λοιπόν να έχει αποκτήσει κάποια εξουσία πάνω του που να έχει ισχύ, η εμπόλεμη κατάσταση ανάμεσά τους διατηρείται όπως πριν. Οι δε σχέσεις τους είναι το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης και η χρήση του δικαιώματος του πολέμου δεν προϋποθέτει καμία συνθήκη ειρήνης. Έστω ότι έκαναν μια σύμβαση. Η σύμβαση όμως αυτή όχι μόνο δεν σταματά την εμπόλεμη κατάσταση, αλλά υποβάλλει τη συνέχισή της.

Έτσι, απ' όποια πλευρά κι αν δει κανείς τα πράγματα, το

δικαίωμα της υποδούλωσης είναι άκυρο· όχι μόνο γιατί είναι παράνομο, αλλά κι επειδή είναι παράλογο και δίχως νόημα. Οι λέξεις δουλεία και δίκαιο είναι αντιφατικές και αλληλοαποκλείονται. Είτε απευθύνονται από έναν άνθρωπο σε άλλον, είτε από έναν άνθρωπο σ' ένα λαό, τα παρακάτω λόγια θα είναι πάντα ακατανόητα: *Κάνω μαζί σου μία σύμβαση εντελώς σε βάρος σου και εντελώς σε όφελός μου, που θα τηρήσω όσο καιρό μου αρέσει και θα τηρήσεις όσο αρέσει σε μένα.*

Κεφάλαιο 5ο

Γιατί είναι πάντα αναγκαίο να ανατρέχουμε σε μια πρώτη σύμβαση

Ακόμα κι αν παραδεχόμουν καθετί που ανασκεύασα ως τώρα, τίποτα πάλι δεν θα κέρδιζαν οι συνήγοροι του δεσποτισμού. Πάντα θα διαφέρει πολύ να υποτάξεις ένα πλήθος από το να κυβερνήσεις μια κοινωνία. Αν μεμονωμένοι άνθρωποι υποταχθούν ο ένας μετά τον άλλο σ' έναν μόνο, όποιος κι αν είναι ο αριθμός τους, βλέπω μοναχά έναν αφέντη και δούλους· όχι ένα λαό και τον ηγέτη του. Είναι αν θέλετε μια μάζα, όχι όμως μια συνένωση, καθώς δεν υπάρχει ούτε δημόσιο αγαθό ούτε πολιτικό σώμα. Αυτός ο άνθρωπος, ακόμα και αν έχει υποδουλώσει τον μισό κόσμο, δεν είναι παρά ένας ιδιώτης. Το συμφέρον του, χωριστό από τα συμφέροντα των άλλων, είναι πάντα ένα ιδιωτικό συμφέρον. Μόλις αυτός ο άνθρωπος καθεί, το κράτος του διασκορπίζεται, χωρίς να διατηρηθεί κανένας δεσμός· καταρρέει, όπως διαλύεται και σωριάζεται σε στάχτες η βελανιδιά που την κατάφαγε η φωτιά.

Ένας λαός, λέει ο Γκρότιους, μπορεί να παραχωρήσει τον

εαυτό του σ' ένα βασιλιά. Κατά τη γνώμη του, λοιπόν, ένας λαός υπάρχει ως λαός πριν παραχωρήσει τον εαυτό του σε ένα βασιλιά. Αυτή η παραχώρηση είναι μια πολιτική πράξη· προϋποθέτει μια δημόσια διαβούλευση. Πριν λοιπόν εξετάσουμε την πράξη με την οποία ο λαός εκλέγει ένα βασιλιά, θα ήταν καλό να εξετάσουμε την πράξη με την οποία ορίζεται ένας λαός. Η πράξη αυτή, αναγκαία προγενέστερη, είναι το αληθινό θεμέλιο της κοινωνίας.¹⁹

Πράγματι, αν δεν υπήρχε καμία προηγούμενη σύμβαση, από πού θα πήγαζε η υποχρέωση της μειοψηφίας να υποταχθεί στην απόφαση της πλειοψηφίας, τουλάχιστον αν η εκλογή δεν ήταν ομόφωνη, και πώς εκατό που θέλουν έναν κύριο έχουν το δικαίωμα να ψηφίζουν για δέκα που δεν τον θέλουν καθόλου; Ο νόμος της πλειοψηφίας είναι κι ο ίδιος μια καθιερωμένη σύμβαση, και προϋποθέτει, τουλάχιστον μία φορά, την ομοφωνία.

Κεφάλαιο 6ο

Περί του κοινωνικού συμβολαίου

Διατυπώνω την υπόθεση ότι φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους, ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την αυτοσυντήρησή του στη φυσική κατάσταση. Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί, και το ανθρώπινο γένος θα είχε εκλείψει αν δεν άλλαζε τον τρόπο διαβίωσής του.

Πλην όμως, καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργούν καινούργιες μορφές φυσικής ισχύος, αλλά μόνο να συνενώσουν και να καθοδηγήσουν τις ήδη υπάρχουσες, δεν έχουν άλλο τρό-

πο για τη διαφύλαξη της ζωής παρά να ενωθούν σχηματίζοντας ένα σύνολο δυνάμεων που να μπορεί να υπερνικά τις αντιστάσεις, να θέτει σε κίνηση τις δυνάμεις αυτές με ένα μονάχα κίνητρο και να τις κάνει να ενεργούν εναρμονισμένα.²⁰

Αυτό το σύνολο των δυνάμεων δεν μπορεί να δημιουργηθεί παρά μόνο με τη συνδρομή πολλών. Αφού, όμως, η δύναμη και η ελευθερία καθενός είναι τα βασικά όργανα της αυτοσυντήρησής του, πώς θα τις συνδέσει με εκείνες των άλλων χωρίς να ζημιώσει τον εαυτό του και χωρίς να παραμελήσει τις φροντίδες που του οφείλει; Αυτό το δύσκολο πρόβλημα, που επανέρχεται στο θέμα μου, μπορεί να διατυπωθεί με αυτούς τους όρους:

«Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν». Αυτό είναι το θεμελιώδες πρόβλημα στο οποίο το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει τη λύση.²¹

Οι όροι του συμβολαίου τούτου είναι έτσι προσδιορισμένοι από τη φύση της πράξης αυτής, ώστε η παραμικρή τροποποίηση θα τους έκανε μάταιους και αναποτελεσματικούς. Αν και δεν έχουν ίσως διατυπωθεί ποτέ ρητά, είναι παντού οι ίδιοι.²² Παντού έχουν γίνει δεκτοί και τους αναγνωρίζουν σιωπηρά, σε τέτοιο σημείο που, μόλις παραβιαστεί το κοινωνικό συμβόλαιο, καθένας ξαναγυρνά στα πρώτα του δικαιώματα και αναχτά τη φυσική του ελευθερία χάνοντας την ελευθερία που απορρέει από τη σύμβαση και που για χάρη της απαρνήθηκε την προηγούμενη.

Τούτοι οι όροι, αν τους κατανοήσουμε σωστά, συνοψίζονται σε έναν και μόνο: τη ριζική απαλλοτρίωση κάθε συμβαλλο-

μένου από όλα τα δικαιώματά του σε όλη την κοινότητα. Κατ' αρχάς, εφόσον ο καθένας παραχωρεί όλο τον εαυτό του, ο όρος ισχύει εξίσου για όλους και κανένας δεν έχει συμφέρον να τον κάνει καταπιεστικό για τους άλλους.²³

Επιπλέον, αφού η απαλλοτριώση γίνεται χωρίς επιφυλάξεις, η ένωση είναι όσο πιο τέλεια γίνεται και κανένας συμβαλλόμενος δεν μπορεί να απαιτήσει τίποτα περισσότερο. Εξάλλου, αν κάποια δικαιώματα παρέμεναν σε ορισμένα μέλη, εφόσον δεν θα υπήρχε κανείς ανώτερος απ' όλους ικανός να κρίνει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτά και το δημόσιο συμφέρον, τότε καθώς ο καθένας θα ήταν κριτής του δικού του συμφέροντος θα αναγορευόταν σύντομα κριτής όλων. Έτσι η φυσική κατάσταση θα παρέμενε και η συνένωση θα γινόταν αναγκαστικά τυραννική και μάταιη.

Τέλος, όταν ο καθένας παραχωρεί τον εαυτό του σε όλους, δεν τον παραχωρεί σε κανέναν.²⁴ Καθώς δεν υπάρχει ούτε ένας συμβαλλόμενος από τον οποίο να αποκτάμε τα ίδια δικαιώματα που εμείς του παραχωρούμε προσωπικά, όλοι κερδίζουμε το ισοδύναμο όσων χάνουμε και, επιπλέον, μεγαλύτερη ισχύ για να διατηρήσουμε ό,τι έχουμε.²⁵

Αν παραμερίσουμε, λοιπόν, από το κοινωνικό σύμφωνο ό,τι δεν είναι ουσιώδες, θα βρούμε ότι συνοψίζεται στα εξής: *Καθένας από μας θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης· και ως σώμα δεχόμαστε κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου.*

Ευθύς αμέσως, τούτη η πράξη της συνένωσης, στη θέση του προσώπου κάθε συμβαλλομένου, δημιουργεί ένα ηθικό και συλλογικό σώμα,²⁶ που αποτελείται από τόσα μέλη όσες και οι ψήφοι της συνέλευσης. Από την ίδια αυτή πράξη, το σώμα αποκτά την ενότητά του, το κοινό του εγώ, τη ζωή και

τη βούλησή του. Αυτό το δημόσιο πρόσωπο, που σχηματίζεται έτσι από την ένωση όλων των άλλων, κάποτε ονομαζόταν *πόλη-κράτος*.^{*} εν συνεχεία σήμερα *πολιτεία* ή *πολιτικό σώμα*.²⁷ Το ίδιο πρόσωπο αποκαλείται από τα μέλη του *κράτος*, όταν είναι παθητικό, *κυρίαρχος*, όταν είναι ενεργητικό, και *δύναμη*, όταν το συγκρίνουμε με άλλα παρόμοια σώματα. Όσο για τους συμβαλλόμενους, όλοι μαζί καλούνται *λαός*, και καθένας ξεχωριστά ονομάζονται *πολίτες* διότι συμμετέχουν στην κυρίαρχη εξουσία και υπήκοοι επειδή υπακούν στους νόμους του κράτους. Συχνά όμως συγχέονται αυτοί οι όροι και εσφαλμένα χρησιμοποιούνται ο ένας αντί του άλλου· αρκεί να γίνει γνωστό πώς διακρίνονται όταν χρησιμοποιούνται με την ακριβή έννοιά τους.

* Το πραγματικό νόημα του όρου αυτού έχει σχεδόν απολύτως διαφύγει από τους νεότερους· οι περισσότεροι εκλαμβάνουν μια πόλη σαν μια πολιτεία και έναν αστό σαν έναν πολίτη. Δεν ξέρουν ότι τα σπίτια δημιουργούν την πόλη, ενώ οι πολίτες την πολιτεία. Κάποτε αυτή η πλάνη κόστισε ακριβά στους Καρχηδόνιους. Δεν έχω διαβάσει πουθενά ότι ο τίτλος του *πολίτη* έχει ποτέ αποδοθεί στους υπηκόους κανενός ηγεμόνα, ούτε παλαιότερα στους Μακεδόνες, ούτε στις μέρες μας στους Άγγλους, παρότι αυτοί είναι πλησιέστερα στην ελευθερία από όλους τους άλλους. Μόνο οι Γάλλοι χρησιμοποιούν με άνεση το όνομα *πολίτες*, γιατί δεν έχουν καμία πραγματική ιδέα για το νόημά του, καθώς μπορούμε να το δούμε και στα λεξικά τους. Χωρίς αυτό θα υπέπιπταν, χρησιμοποιώντας το, στο έγκλημα καθοσιώσεως· αυτό το όνομα για αυτούς σημαίνει μια αρετή και όχι κάποιο δικαίωμα. Όταν ο Μποντέν θέλησε να μιλήσει για τους πολίτες και τους αστούς μας, έκανε μεγάλη γκάφα παίρνοντας τους μεν για τους δε. Ο Κος ντ' Αλαμπέρ δεν απατήθηκε και διέκρινε καλά στο άρθρο του *Γενεύη* τις τέσσερις τάξεις ανθρώπων (πέντε αν συμπεριλάβουμε τους απλούς ξένους) που υπάρχουν στην πόλη μας, από τις οποίες μόνο δύο αποτελούν την πολιτεία. Κανένας άλλος Γάλλος συγγραφέας, απ' όσο γνωρίζω, δεν αντίληφθηκε το πραγματικό νόημα του όρου *πολίτης*.

Κεφάλαιο 7ο

Περί του κυρίαρχου

Από αυτήν τη διατύπωση βλέπουμε ότι η πράξη της συνένωσης εμπεριέχει μια αμοιβαία δέσμευση του δημόσιου με τους ιδιώτες, και ότι κάθε άτομο συμβαλλόμενο, ούτως ειπείν, με τον εαυτό του υποχρεώνεται σε μια διπλή δέσμευση: δηλαδή, ως μέλος του κυρίαρχου σώματος έναντι των επιμέρους ατόμων και ως μέλος του κράτους έναντι του κυρίαρχου σώματος.²⁸ Αλλά εδώ δεν μπορούμε να εφαρμόσουμε την πρακτική αρχή του πολιτικού δικαίου,²⁹ ότι κανείς δεν δεσμεύεται από τις υποχρεώσεις έναντι του εαυτού του, διότι υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην υποχρέωση προς τον εαυτό του και προς το σύνολο στο οποίο μετέχει.

Πρέπει ακόμα να παρατηρήσουμε ότι οι δημόσιες διαβουλεύσεις, που μπορούν να υποχρεώσουν όλους τους υπηκόους απέναντι στον κυρίαρχο, εξαιτίας των δύο διαφορετικών σχέσεων υπό το πρίσμα των οποίων αντιμετωπίζεται ο υπήκοος, δεν είναι δυνατό, για τον αντίθετο λόγο, να υποχρεώσουν τον κυρίαρχο απέναντι στον εαυτό του· συνεπώς, είναι αντίθετο στη φύση του πολιτικού σώματος ο κυρίαρχος να επιβάλλει στον εαυτό του ένα νόμο που να μην μπορεί να παραβεί. Εφόσον δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τον κυρίαρχο παρά υπό μία και την αυτή σχέση, βρίσκεται τότε στη θέση ενός επιμέρους ατόμου που συμβάλλεται με τον ίδιο τον εαυτό του: από αυτό συνάγεται ότι δεν υπάρχει, ούτε μπορεί να υπάρξει, κανένας θεμελιώδης και υποχρεωτικός νόμος για το σώμα του λαού, ούτε καν το κοινωνικό συμβόλαιο.³⁰ Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτό το σώμα δεν μπορεί βέβαια να δεσμευτεί έναντι ενός άλλου για ζητήματα που δεν παρα-

βιάζουν αυτό το συμβόλαιο· διότι απέναντι σε έναν ξένο αποτελεί ένα απλό ον, ένα άτομο.

Αλλά εφόσον η ύπαρξη του πολιτικού σώματος ή του κυρίαρχου προέρχεται μόνον από το απαραβίαστο του συμβολαίου, δεν μπορεί να υποχρεωθεί, έστω και έναντι άλλων, σε τίποτα που να παραβιάζει αυτή την πρωταρχική πράξη, όπως για παράδειγμα να απαλλοτριώσει ένα μέρος του εαυτού του, ή να υπαχθεί σε κάποιον άλλο κυρίαρχο. Η παραβίαση της πράξης χάρη στην οποία υφίσταται ισοδυναμεί με την εκμηδένισή του, και το τίποτα παράγει τίποτα.

Μόλις αυτό το πλήθος συγκροτηθεί με αυτό τον τρόπο σε ένα σώμα, δεν μπορεί κανείς να ζημιώσει κάποιο μέλος του χωρίς να προσβάλει το σώμα, πολλώ μάλλον να ζημιώσει το σώμα χωρίς τα μέλη του να υποστούν τις συνέπειες. Έτσι λοιπόν το καθήκον και το συμφέρον υποχρεώνουν εξίσου τα δύο συμβαλλόμενα μέρη να είναι αλληλέγγυα, και οι ίδιοι άνθρωποι οφείλουν να αναζητούν σε αυτή την αμοιβαία σχέση τα πλεονεκτήματα που συνεπάγεται.

Πλην όμως, καθώς το κυρίαρχο σώμα σχηματίζεται από τα άτομα που το απαρτίζουν, δεν έχει, ούτε μπορεί να έχει, διαφορετικό συμφέρον από το δικό τους· κατά συνέπεια η κυρίαρχη δύναμη δεν χρειάζεται κανέναν εγγυητή έναντι των μελών της, διότι είναι αδύνατον το σώμα να θέλει να βλάψει όλα του τα μέλη, και θα δούμε παρακάτω ότι δεν μπορεί να βλάψει κανένα από τα μέλη του ξεχωριστά. Ο κυρίαρχος, λόγω της υπόστασής του, είναι πάντοτε ό,τι οφείλει να είναι.

Αλλά δεν ισχύει το ίδιο για τη σχέση των υπηκόων προς τον κυρίαρχο, ο οποίος, παρά το κοινό συμφέρον, δεν θα είχε καμία εγγύηση για τις δεσμεύσεις των υπηκόων αν δεν έβρισκε τρόπους να διασφαλίσει την πίστη τους.

Πράγματι, κάθε άτομο μπορεί ως άνθρωπος να έχει μια

ιδιαίτερη βούληση αντίθετη ή διαφορετική από τη γενική βούληση που έχει ως πολίτης. Το επιμέρους συμφέρον του μπορεί να του υπαγορεύει εντελώς διαφορετικά πράγματα από το κοινό συμφέρον· η απόλυτη και εκ φύσεως ανεξάρτητη ύπαρξή του μπορεί να τον κάνει να θεωρεί όσα οφείλει για τον κοινό σκοπό σαν δωρεάν συνεισφορά, που η μη καταβολή της θα ζημιώσει λιγότερο τους άλλους απ' όσο η απόδοσή της θα είναι επαχθής για τον ίδιο. Και αντιμετωπίζοντας το ηθικό πρόσωπο του κράτους σαν ένα ον που δημιούργησε ο λόγος, αφού δεν είναι άνθρωπος, θα απολάμβανε τα δικαιώματα του πολίτη χωρίς να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του υπηκόου· μια αδικία που η επέκτασή της θα επέφερε την κατάρρευση του πολιτικού σώματος.

Προκειμένου λοιπόν το κοινωνικό σύμφωνο να μην είναι ένας κενός τύπος, εμπεριέχει σιωπηρά αυτή την υποχρέωση, που δίνει ισχύ στις υπόλοιπες: όποιος αρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκασθεί από ολόκληρο το σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα εξαναγκασθεί να είναι ελεύθερος.³¹ Γιατί αυτός είναι ο όρος υπό τον οποίο κάθε πολίτης, προσφέροντας στην πατρίδα, διασφαλίζεται από την προσωπική εξάρτηση.³² όρος που αποτελεί το τέχνασμα και το παιχνίδι της πολιτικής μηχανής και νομιμοποιεί τις πολιτικές δεσμεύσεις, παράλογες χωρίς αυτήν, τυραννικές και εκτεθειμένες στις μεγαλύτερες καταχρήσεις.

Κεφάλαιο 8ο

Περί της πολιτικής κατάστασης

Αυτή η μετάβαση από τη φυσική κατάσταση στην πολιτική κατάσταση προκαλεί μια αξιοσημείωτη μεταβολή στον άνθρωπο, υποκαθιστώντας στη συμπεριφορά του το ένστικτο με τη δικαιοσύνη και προσδίδοντας στις πράξεις του την ηθικότητα που προηγουμένως τους έλειπε.³³ Μόνο τότε, όταν η φωνή του καθήκοντος διαδέχεται τη φυσική ροπή και το δικαίωμα των ορέξεών του, ο άνθρωπος που μέχρι τότε ασχολούνταν μόνο με τον εαυτό του αναγκάζεται να ενεργήσει βάσει άλλων αρχών και να συμβουλευεται το λογικό του πριν ακούσει τις ροπές του. Αν και σε αυτή την κατάσταση στερείται πολλά πλεονεκτήματα που η φύση τού προσφέρει, κερδίζει άλλα τόσα και περισσότερα: οι ικανότητές του ασκούνται και αναπτύσσονται, οι ιδέες του διευρύνονται, τα αισθήματά του εξευγενίζονται, και ολόκληρη η ψυχή του ανυψώνεται σε τέτοιο σημείο που, αν οι καταχρήσεις αυτής της καινούργιας κατάστασης δεν τον υποβάθμιζαν συχνά σε χαμηλότερο σημείο από εκείνη την κατάσταση που έχει αφήσει, θα έπρεπε συνεχώς να ευλογεί την ευτυχή στιγμή που αποσπάστηκε για πάντα από εκείνη την κατάσταση και από μωρό και περιορισμένο ζώο έγινε νοήμον ον και άνθρωπος.

Ας σταθμίσουμε τα υπέρ και τα κατά με συγκρίσιμους όρους. Ό,τι χάνει ο άνθρωπος με το κοινωνικό συμβόλαιο, είναι η φυσική του ελευθερία και ένα απεριόριστο δικαίωμα σε όσα του αρέσουν και μπορεί να αποκτήσει· ό,τι κερδίζει είναι η ελευθερία του πολίτη και η ιδιοκτησία όσων κατέχει. Για να μην εξαπατηθεί σε αυτές τις αντισταθμίσεις, πρέπει να διακρίνει προσεκτικά τη φυσική ελευθερία, την οποία ορί-

ζει μόνον η φυσική ισχύς του ατόμου, από την ελευθερία του πολίτη, η οποία ορίζεται από τη γενική βούληση· και επίσης, αφενός την κατοχή, που δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της φυσικής ισχύος ή το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος, και αφετέρου την ιδιοκτησία που βασίζεται μόνο σε πραγματικούς τίτλους.

Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ως κεκτημένο της πολιτικής κατάστασης την ηθική ελευθερία, που μόνο αυτή καθιστά τον άνθρωπο πραγματικά κύριο του εαυτού του· διότι οι παρορμήσεις του γυμνού ενστίχτου είναι σκλαβιά, ενώ η υποταγή στο νόμο που υπαγορεύουμε στον εαυτό μας είναι ελευθερία. Αλλά ήδη έχω πει πάρα πολλά γι' αυτό το ζήτημα, και το φιλοσοφικό νόημα της λέξης ελευθερία δεν είναι εδώ το θέμα μου.

Κεφάλαιο 9ο

Περί της πραγματικής κυριότητας³⁴

Κάθε μέλος της κοινότητας παραχωρεί σε αυτήν, όταν σχηματίζεται, τον εαυτό του στην κατάσταση που βρίσκεται και όλες του τις δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένων των αγαθών που κατέχει.³⁵ Με αυτή την πράξη, οι κτήσεις δεν αλλάζουν φύση αλλάζοντας κάτοχο, αλλά γίνονται ιδιοκτησία στα χέρια του κυρίαρχου: αλλά καθώς η ισχύς της πολιτείας είναι ασυγκρίτως μεγαλύτερη από τις δυνάμεις ενός ιδιώτη, η δημόσια κτήση είναι επίσης στην πραγματικότητα πιο ισχυρή και αμετάκλητη, χωρίς να είναι και πιο νόμιμη, τουλάχιστον για τους ξένους. Διότι το κράτος σε σχέση με τα μέλη του είναι κύριος όλων των αγαθών τους βάσει του κοινωνι-

κού συμβολαίου, το οποίο στο πλαίσιο του κράτους αποτελεί τη βάση όλων των δικαιωμάτων· αλλά σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις είναι κύριος μόνο δυνάμει του δικαιώματος του πρώτου καταλαβόντος που του κληροδοτούν τα επιμέρους άτομα.

Το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος, παρότι πιο πραγματικό από αυτό του ισχυροτέρου, δεν γίνεται πραγματικό δικαίωμα παρά μόνο με τη θέσμιση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Κάθε άνθρωπος από τη φύση έχει δικαίωμα σε ό,τι έχει ανάγκη· αλλά η θετική πράξη που τον καθιστά ιδιοκτήτη κάποιου αγαθού τον αποκλείει από όλα τα υπόλοιπα. Άπαξ και του απονεμηθεί το μερίδιό του, πρέπει να περιοριστεί σε αυτό, και δεν έχει πλέον κανένα δικαίωμα στα αγαθά της κοινότητας. Ιδού γιατί το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος, τόσο ασθενές στη φυσική κατάσταση, γίνεται σεβαστό από κάθε πολιτισμένο άνθρωπο. Σύμφωνα με αυτό το δικαίωμα, σέβεται κανείς λιγότερο ό,τι ανήκει σε άλλους και περισσότερο όσα δεν ανήκουν στον ίδιο.

Γενικά, κατοχυρώνεται το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος πάνω σε μια έκταση γης, εφόσον ισχύουν οι ακόλουθοι όροι. Πρώτον, η γη αυτή να μην κατοικείται από κανένα. Δεύτερον, ο δικαιούχος να μην κατέχει παρά την έκταση που του χρειάζεται για να επιβιώσει. Τρίτον, να την αποκτήσει όχι με κάποια κενή εθιμοτυπία, αλλά με την εργασία και την καλλιέργεια, το μόνο τεκμήριο ιδιοκτησίας που ελλείπει νομικών τίτλων πρέπει να γίνεται σεβαστή από τους άλλους.³⁶

Πράγματι, παραχωρώντας με γνώμονα την ανάγκη και την εργασία το δικαίωμα του πρώτου καταλαβόντος,³⁷ δεν έχει επεκταθεί όσο είναι δυνατό; Είναι άραγε αδύνατο να τεθούν όρια σε αυτό το δικαίωμα; Μήπως αρκεί να καταπατήσει κα-

νείς έναν κοινό χώρο για να ισχυριστεί ότι είναι δικός του; Μήπως αρκεί να έχει την ισχύ να διώξει κάποια στιγμή τους άλλους ανθρώπους προκειμένου να τους αφαιρέσει το δικαίωμα να ξαναγυρίσουν κάποτε; Πώς αλλιώς ένας άνθρωπος ή ένας λαός μπορεί να καταλάβει μια τεράστια περιοχή και να τη στερήσει από την ανθρωπότητα παρά μόνο με μια αξιόποινη ιδιοποίηση,³⁸ εφόσον αφαιρεί από τους υπόλοιπους ανθρώπους τη γη και τα τρόφιμα που η φύση τους παρέχει από κοινού; Όταν ο Νουνιέζ Μπιλμπάο, αποβιβαζόμενος στις ακτές, προσαρτούσε τις Νότιες θάλασσες και όλη την Κεντρική Αμερική στο όνομα του βασιλείου της Καστίλλης, αυτό και μόνο αρκούσε για να στερήσει όλους τους κατοίκους από τη γη τους και να αποκλείσει όλους τους ηγεμόνες του υπόλοιπου κόσμου; Σε αυτή τη βάση πανηγυρικές τελετές θα μπορούσαν να πολλαπλασιάζονται μάλλον μάταια και ο καθολικός βασιλιάς θα μπορούσε μονομιάς από το γραφείο του να καταλάβει όλη την οικουμένη; μόνο που θα έπρεπε κατόπιν να αφαιρέσει από την αυτοκρατορία του ό,τι πριν ανήκε στους άλλους ηγεμόνες.

Αντιλαμβανόμαστε πώς οι συγκεντρωμένες και όμορες ιδιωτικές γαίες γίνονται δημόσιο κτήμα και πώς το δίκαιο κυριαρχίας, που εκτείνεται από τους υπηκόους μέχρι τη γη που καταλαμβάνουν, γίνεται ταυτόχρονα εμπράγματο και προσωπικό: αυτό θέτει τους ιδιοκτήτες σε ακόμα μεγαλύτερη εξάρτηση και εναποθέτει στις ίδιες τους τις δυνάμεις την εγγύηση της αφοσίωσής τους. Αυτό το πλεονέκτημα φαίνεται πως οι παλιοί μονάρχες δεν το είχαν κατανοήσει, διότι αποκαλώντας τους εαυτούς τους βασιλείς των Περσών, των Σκυθών, των Μακεδόνων, έδειχναν να θεωρούν τον εαυτό τους μάλλον αρχηγούς ανθρώπων παρά κυρίους της χώρας τους. Σήμερα, προσφύεστερα, αποκαλούν τους εαυτούς τους

βασιλείς της Γαλλίας, της Αγγλίας κλπ. Με αυτό τον τρόπο, κρατώντας στην κατοχή τους τη γη, είναι σίγουροι ότι κρατούν και τους κατοίκους.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της απαλλοτρίωσης είναι ότι η κοινότητα, παίρνοντας τα αγαθά των ατόμων, δεν τους τα στερεί, παρά μόνο εγγυάται τη νόμιμη κατοχή τους, μεταβάλλοντας το σφετερισμό σε πραγματικό δικαίωμα και τη νομή σε ιδιοκτησία. Επίσης, καθώς οι κάτοχοι θεωρούνται θεματοφύλακες του δημόσιου αγαθού και τα δικαιώματά τους γίνονται σεβαστά από όλα τα μέλη του κράτους, το οποίο τα υποστηρίζει με όλες του τις δυνάμεις απέναντι στους ξένους, ώστε με μια εκχώρηση επωφελή για το κοινό και ακόμα περισσότερο για τους ίδιους, έχουν, ούτως ειπείν, αποκτήσει ό,τι έδωσαν. Το παράδοξο αυτό, όπως θα δούμε παρακάτω, εξηγείται εύκολα με τη διάκριση των δικαιωμάτων που έχουν ο κυρίαρχος και ο ιδιοκτήτης πάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

Μπορεί να συμβεί μάλιστα οι άνθρωποι να αρχίσουν να ενώνονται πριν αποκτήσουν ακόμη τίποτα και κατόπιν, καταλαμβάνοντας μια έκταση γης αρκετή για όλους, τη νέμονται από κοινού, ή τη μοιράζονται μεταξύ τους, είτε σε ίσα μέρη είτε όπως ορίσει τις αναλογίες ο κυρίαρχος. Όπως κι αν γίνει η κτήση αυτή, το δικαίωμα που έχει κάθε ιδιώτης στη δική του γη υπόκειται πάντα στο δικαίωμα της κοινότητας πάνω σε όλες, εφόσον χωρίς αυτό το δικαίωμα ο κοινωνικός δεσμός δεν θα είχε καμία σταθερότητα ούτε καμία ισχύ στην άσκηση της κυριαρχίας.

Θα κλείσω αυτό το κεφάλαιο και αυτό το βιβλίο με μια παρατήρηση που πρέπει να χρησιμεύσει σαν βάση όλου του κοινωνικού συστήματος. Το θεμελιώδες συμβόλαιο, αντί να καταλύει την πρωταρχική ισότητα, εγκαθιστά μια ηθική και

νόμιμη ισότητα σε όσα η φύση έχει δημιουργήσει ως φυσική ανισότητα των ανθρώπων. και καθώς αυτοί είναι δυνατό να είναι άνισοι ως προς τη φυσική ισχύ ή την ευφυΐα, γίνονται με τη σύμβαση και το δίκαιο όλοι ισότιμοι.*

Τέλος του πρώτου βιβλίου

BIBΛΙΟ II

Κεφάλαιο 1ο

Η κυριαρχία δεν απαλλοτριώνεται

Η πρώτη και σημαντικότερη συνέπεια των παραπάνω αρχών είναι ότι μόνον η γενική βούληση μπορεί να καθοδηγήσει τις δυνάμεις του κράτους σύμφωνα με το σκοπό της ίδρυσής του, το κοινό αγαθό: διότι, αν οι αντιθέσεις των επιμέρους συμφερόντων έκαναν αναγκαία τη δημιουργία των κοινωνιών, η συμφωνία των ίδιων αυτών συμφερόντων την έκανε πραγματοποιήσιμη. Ό,τι κοινό υπάρχει στα διαφορετικά συμφέροντα συνιστά τον κοινωνικό δεσμό, και αν δεν υπήρχε κάποιο σημείο στο οποίο θα συμφωνούσαν όλα τα συμφέροντα, καμιά κοινωνία δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Πλην όμως, η κοινωνία πρέπει να κυβερνάται μόνο βάσει αυτού του κοινού συμφέροντος.

Υποστηρίζω, λοιπόν, ότι η κυριαρχία, εφόσον είναι η άσκηση της γενικής βούλησης, δεν μπορεί ποτέ να απαλλοτριωθεί, και ότι ο κυρίαρχος, ως συλλογική οντότητα, δεν είναι δυνατό να αντιπροσωπευτεί παρά μονάχα από τον εαυτό του. Η πολιτική ισχύς μπορεί κάλλιστα να μεταβιβαστεί, η βούληση όμως όχι.¹

* Υπό συνθήκες κακής διακυβέρνησης η ισότητα αυτή δεν είναι παρά φαινομενική και απατηλή. Δεν χρησιμεύει παρά να διατηρεί τον φτωχό στην αθλιότητά του και τον πλούσιο στις καταχρήσεις. Στην πραγματικότητα, οι νόμοι πάντα είναι ωφέλιμοι για τους κατέχοντες και βλαβεροί για όσους δεν έχουν τίποτα. Από αυτό έπεται ότι το κοινωνικό συμβόλαιο χρησιμεύει στους ανθρώπους εφόσον όλοι κατέχουν κάτι και κανείς τους δεν πλεονεκτεί υπερβολικά.

Πράγματι, αν και είναι δυνατό μια επιμέρους βούληση² να συμφωνήσει σε κάποιο σημείο με τη γενική, είναι αδύνατον αυτή η συμφωνία να παραμένει διαρκής και αμετάβλητη. Γιατί η επιμέρους βούληση από τη φύση της τείνει σε διαφορετικές προτιμήσεις, ενώ η γενική βούληση προς την ισότητα. Πολύ πιο δύσκολο είναι να υπάρξει ένας εγγυητής για τη συμφωνία αυτή, ακόμα κι αν έπρεπε πάντα να υπάρχει· αυτό δεν θα ήταν ένα σκόπιμο αποτέλεσμα της τέχνης, αλλά της τύχης. Ο κυρίαρχος μπορεί βέβαια να πει: «Τώρα θέλω ό,τι θέλει ο τάδε άνθρωπος ή έστω ό,τι λέει πως θέλει». Δεν μπορεί να πει: «Ό,τι αυτός ο άνθρωπος θελήσει αύριο θα το θελήσω κι εγώ», αφού είναι παράλογο να δεσμεύεται η βούληση για το μέλλον, εφόσον καμία βούληση δεν μπορεί να συγκατατεθεί σε κάτι αντίθετο προς το συμφέρον του ανθρώπου που την εκφράζει. Αν, λοιπόν, ο λαός υποσχεθεί απλώς να υπακούει, με τούτη την πράξη διαλύεται, χάνει την ιδιότητά του ως λαού. Μόλις εμφανιστεί ένας κύριος, δεν υπάρχει πια κυρίαρχος, και τότε το πολιτικό σώμα αφανίζεται.

Δεν θέλω διόλου να πω ότι οι διαταγές των αρχηγών δεν γίνεται να θεωρηθούν γενικές βουλήσεις, εφόσον ο κυρίαρχος, αν και ελεύθερος να εναντιωθεί, δεν το πράττει. Σε παρόμοια περίπτωση, θα πρέπει να συμπεράνουμε τη συναίνεση του λαού από τη γενική σιωπή. Αυτό το σημείο θα εξεταστεί πιο αναλυτικά στη συνέχεια.

Κεφάλαιο 2ο

Η κυριαρχία είναι αδιαίρετη

Για τον ίδιο λόγο που η κυριαρχία είναι αναπαλλοτριώτη, είναι και αδιαίρετη· γιατί η βούληση είτε είναι γενική* ή δεν είναι. Είτε είναι η βούληση ολόκληρου του σώματος του λαού, ή μόνον ενός μέρους του. Στην πρώτη περίπτωση, η εκδηλωμένη αυτή βούληση είναι μια πράξη κυριαρχίας και δημιουργεί νόμο. Στη δεύτερη, είναι μονάχα μια επιμέρους βούληση, ή μια διοικητική πράξη· το πολύ πολύ ένα διάταγμα.

Οι πολιτικοί μας όμως, μη μπορώντας να διαφύγουν τη θεμελιώδη αρχή της κυριαρχίας, τη διαιρούν ως προς το αντικείμενό της, δηλαδή σε ισχύ και σε βούληση, σε νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, σε δικαιώματα επιβολής φορολογίας, απονομής δικαιοσύνης και διεξαγωγής πολέμου, εσωτερικής διοίκησης, και σε δικαίωμα διαπραγματεύσεων με ξένες δυνάμεις.³ Άλλοτε αναμειγνύουν όλα αυτά τα μέρη κι άλλοτε τα ξεχωρίζουν· φτιάχνουν τον κυρίαρχο σαν ένα φανταστικό πλάσμα από κομμάτια και θρύψαλα. Είναι σαν να έφτιαχναν έναν άνθρωπο από διαφορετικά σώματα, από τα οποία το ένα έχει τα μάτια, το άλλο τα χέρια, το επόμενο τα πόδια και τίποτε άλλο. Όπως λένε, οι θαυματοποιοί της Ιαπωνίας διαμελίζουν ένα παιδί μπρος στα μάτια των θεατών, ύστερα, πετώντας στον αέρα όλα του τα μέλη το ένα μετά το άλλο, καταφέρνουν να πέσει το παιδί ολοζώντανο και αρ-

* Για να είναι μία βούληση γενική δεν είναι πάντα αναγκαίο να υπάρχει ομοφωνία· είναι όμως απαραίτητο κάθε ψήφος να υπολογίζεται. Κάθε αποκλεισμός για τυπικούς λόγους καταστρέφει τη γενικότητά της.

τιμελές. Παρόμοιες είναι και οι ταχυδακτυλουργίες των πολιτικών μας: αφού διαμελίσουν το κοινωνικό σώμα με ένα κόλπο για τα πανηγύρια, ξαναμαζεύουν τα κομμάτια του, άγνωστο πώς.

Αυτή η πλάνη προέρχεται από ανακριβείς αντιλήψεις για την κυρίαρχη αρχή και επειδή συγχέουν τα μέρη της με ό,τι απορρέει από αυτήν. Έτσι, για παράδειγμα, θεώρησαν την κήρυξη πολέμου και τη σύναψη ειρήνης πράξεις κυριαρχίας. Αυτό δεν ισχύει, αφού καμιά από αυτές τις πράξεις δεν είναι νόμος παρά μια εφαρμογή του νόμου, μια επιμέρους πράξη που προσδιορίζει το νομικό καθεστώς, όπως θα διευκρινιστεί όταν ορίσουμε την έννοια της λέξης νόμος.

Εξετάζοντας κατά τον ίδιο τρόπο τις άλλες διαιρέσεις, θα διαπιστώναμε ότι εξαπατόμαστε όσες φορές θεωρούμε ότι η κυριαρχία διαιρείται: επίσης, ότι τα δικαιώματα που εσφαλμένα θεωρούνται μέρη της κυριαρχίας υπάγονται όλα σε αυτήν, και μάλιστα προϋποθέτουν ανώτατες βουλήσεις, που μόνο για την επιτέλεσή τους χρησιμεύουν τα δικαιώματα αυτά.

Δύσκολο να περιγράψουμε πόσο αυτή η έλλειψη ακριβολογίας συσκότισε τα συμπεράσματα συγγραφέων του πολιτικού δικαίου, όταν θέλησαν να κρίνουν τα αμοιβαία δικαιώματα των βασιλιάδων και των λαών με βάση τις αρχές που είχαν θέσει. Καθένας μπορεί να δει στα κεφάλαια III και IV του Πρώτου Βιβλίου του Γκρότιους πώς ο σοφός αυτός άνθρωπος και ο μεταφραστής του ο Μπαρμπεύρακ περιπλέκονται και βρίσκονται σε αμηχανία μέσα στα σοφίσματά τους, από φόβο μήπως πουν είτε περισσότερα είτε λιγότερα, σύμφωνα με τις απόψεις τους, κι έτσι θίξουν συμφέροντα που έπρεπε να συμβιάσουν. Ο Γκρότιους, αφού κατέφυγε στη Γαλλία, δυσσαρεστημένος με την πατρίδα του, και θέλοντας να

κολακέψει τον Λουδοβίκο ΙΓ', στον οποίο αφιέρωσε το βιβλίο του, διόλου δεν διστάζει να απογυμνώσει τον λαό απ' όλα του τα δικαιώματα και με κάθε δυνατό τέχνασμα να τα παραδώσει στους βασιλείς. Παρόμοιος ήταν και ο σκοπός του Μπαρμπεύρακ, που αφιέρωσε τη μετάφρασή του στον βασιλιά της Αγγλίας Γεώργιο Α'. Αλλά, για κακή του τύχη, η εξέωση του Ιάκωβου Β' –που ο ίδιος αποκαλεί παραίτηση– τον ανάγκασε να είναι επικυλακτικός, να προβαίνει σε διαστρεβλώσεις και υπεκφυγές, για να μην παρουσιάσει τον Γουλιέλμο σαν σφετεριστή του θρόνου. Αν οι δύο αυτοί συγγραφείς υιοθετούσαν σωστές αρχές, θα είχαν ξεπεράσει όλες τις δυσκολίες και θα ήταν πάντα συνεπείς. Μα δυστυχώς θα έπρεπε τότε να πουν την αλήθεια και θα κολάκευαν μόνο τον λαό. Η αλήθεια όμως δεν οδηγεί στα πλούτη, και ο λαός δεν δίνει ούτε θέσεις πρεσβευτή, ούτε καθηγητικές έδρες, ούτε χορηγίες.

Κεφάλαιο 3ο

Μπορεί η γενική βούληση να πλανηθεί;

Από τα παραπάνω έπεται ότι η γενική βούληση είναι πάντοτε ορθή και αποβλέπει στο δημόσιο συμφέρον. Δεν συνεπάγεται όμως ότι και οι αποφάσεις του λαού είναι πάντα εξίσου σωστές. Ο άνθρωπος επιζητεί το καλό του, αλλά δεν το διακρίνει πάντα: ο λαός δεν διαφθείρεται ποτέ, συχνά όμως εξαπατάται, και μόνο σ' αυτή την περίπτωση φαίνεται σαν να θέλει ό,τι είναι κακό.

Υπάρχει συχνά μεγάλη διαφορά ανάμεσα στη βούληση όλων και στη γενική βούληση. Η τελευταία αποβλέπει στο

κοινό συμφέρον, ενώ η άλλη σε ιδιωτικά συμφέροντα και είναι απλώς άθροισμα επιμέρους βουλήσεων.⁴ Ωστόσο, αν αφαιρέσετε από τις επιμέρους βουλήσεις τα συν και τα πλην που αλληλοεξουδετερώνονται,* θα απομείνει ως υπόλοιπο η γενική βούληση.

Όταν ένας λαός διαβουλεύεται, αφού ενημερωθεί ικανοποιητικά για τα ζητήματά του και χωρίς οι πολίτες να έχουν προηγουμένως συνεννοηθεί μεταξύ τους, τότε από τον μεγάλο αριθμό των μικρών διαφορών θα προκύπτει πάντα η γενική βούληση και η απόφαση θα είναι πάντα σωστή. Όταν όμως δημιουργούνται φατρίες, επιμέρους ενώσεις σε βάρος όλης της κοινωνίας, η βούληση καθεμιάς γίνεται γενική σε σχέση με τα μέλη της και επιμέρους σε σχέση με το κράτος. Τότε μπορεί να λεχθεί ότι δεν υπάρχουν πια τόσοι ψηφοφόροι όσοι και οι άνθρωποι, αλλά τόσοι ψηφοφόροι όσοι και οι ομάδες. Ο αριθμός των διαφορών μειώνεται και προκύπτει ένα λιγότερο γενικό αποτέλεσμα. Τέλος, όταν κάποια από αυτές τις ομάδες μεγαλώσει τόσο ώστε να υπερισχύει όλων των άλλων, δεν θα προκύπτει πια ένα σύνολο μικρών διαφορών αλλά μία μοναδική διαφορά. Δεν υπάρχει πια γενική βούληση και η γνώμη που επικρατεί δεν είναι παρά μια επιμέρους γνώμη.

Για να εκφέρεται σωστά η γενική βούληση, είναι σημαντικό να μην υπάρχουν επιμέρους ομάδες μέσα στο κράτος και κά-

* «Κάθε συμφέρον», λέει ο Μ[αρχήσιος] ντ'Α[ρξενσόν], «έχει διαφορετικές αρχές. Η σύμπτωση δύο επιμέρους συμφερόντων δημιουργείται μέσω της αντίθεσης με κάποιο τρίτο». Θα μπορούσε να προσθέσει ότι η σύμπτωση όλων των συμφερόντων δημιουργείται από την αντίθεση προς το συμφέρον του καθενός. Αν δεν υπήρχαν διαφορετικά συμφέροντα, μόλις γινόταν αισθητό το κοινό συμφέρον, που δεν θα συναντούσε ποτέ εμπόδια, όλα τότε θα κινούνταν από μόνα τους και η πολιτική θα έπαυε να είναι τέχνη.

θε πολίτης να εκφράζει μόνο τη δική του γνώμη.* Τέτοιας λογής ήταν οι μοναδικοί και υπέροχοι θεσμοί του Λυκούργου. Αν υπάρχουν επιμέρους ενώσεις, πρέπει να πολλαπλασιάζεται ο αριθμός τους και να αποτρέπεται η ανισότητα, όπως προνόησαν ο Σόλων, ο Νουμάς και ο Σέρβιος.⁵ Οι προφυλάξεις αυτές είναι οι μόνες κατάλληλες για να 'ναι η γενική βούληση πάντα φωτισμένη και για να μην εξαπατάται καθόλου ο λαός.

Κεφάλαιο 4ο

Περί των ορίων της κυρίαρχης εξουσίας

Εφόσον το κράτος ή η πολιτεία είναι ένα ηθικό πρόσωπο που η ζωή του στηρίζεται στην ένωση των μελών του, κι αφού η πιο σοβαρή από τις φροντίδες του είναι η αυτοσυντήρησή του, του χρειάζεται μια δύναμη καθολική, που να υποχρεώνει κάθε μέλος να κινείται και να τοποθετείται με τον πιο ταιριαστό τρόπο για το σύνολο. Όπως η φύση παρέχει στον καθένα απόλυτη εξουσία πάνω στα μέλη του, το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει στο πολιτικό σώμα μια απόλυτη εξουσία πάνω σε όλα τα δικά του μέλη. Και η εξουσία αυτή, που διευθύνεται από τη γενική βούληση, καλείται, όπως είπα, κυριαρχία.

Αλλά εκτός από το δημόσιο πρόσωπο, πρέπει να λάβου-

* «Είναι αλήθεια», λέει ο Μακιαβέλλι, «ότι μερικές διαιρέσεις πλήττουν την πολιτεία, ενώ άλλες είναι εποικοδομητικές. Βλάπτουν όταν προέρχονται από αιρέσεις ή από φατρίες, ωφελούν όμως όσες δεν βασίζονται σε αυτές. Ο ιδρυτής, λοιπόν, μιας πολιτείας, όταν δεν μπορεί να προλάβει τις διχόνοιες, πρέπει τουλάχιστον να αποτρέψει τη δημιουργία αιρέσεων», *Ιστορία της Φλωρεντίας*, VII, i.

με υπόψη και τα ιδιωτικά πρόσωπα που το αποτελούν, καθώς η ζωή και η ελευθερία τους είναι εκ φύσεως ανεξάρτητες από εκείνο. Το ζήτημα λοιπόν είναι να ξεχωρίσουμε με προσοχή τα αντίστοιχα δικαιώματα των πολιτών από τα δικαιώματα του κυρίαρχου* και, επίσης, τα καθήκοντα που έχουν να εκπληρώσουν οι πρώτοι ως υπήκοοι από το φυσικό δικαίωμα που πρέπει να απολαμβάνουν ως άνθρωποι.

Παραδεχτήκαμε ότι με το κοινωνικό συμβόλαιο από τη δύναμη καθενός, από τα αγαθά και την ελευθερία του απαλλοτριώνεται μόνον ό,τι είναι σημαντικό για την κοινότητα. Πρέπει όμως να συμφωνήσουμε, ακόμα, πως μονάχα ο κυρίαρχος κρίνει τι είναι σημαντικό.

Όσες υπηρεσίες μπορεί να προσφέρει ένας πολίτης στο κράτος, έχει χρέος να τις εκπληρώσει μόλις το ζητήσει ο κυρίαρχος. Αλλά από την πλευρά του, ο κυρίαρχος δεν μπορεί να επιβαρύνει τους υπηκόους με καμία δέσμευση ανώφελη για την κοινότητα· ούτε καν να επιθυμήσει κάτι τέτοιο, γιατί σύμφωνα με το νόμο της λογικής, όπως και σύμφωνα με τον φυσικό νόμο, τίποτα δεν γίνεται χωρίς λόγο.

Οι υποχρεώσεις που μας συνδέουν με το κοινωνικό σώμα είναι δεσμευτικές μόνον επειδή είναι αμοιβαίες· και η φύση τους είναι τέτοια ώστε, εκπληρώνοντάς τες, δεν μπορούμε να εργαζόμαστε για τον άλλο χωρίς ταυτόχρονα να εργαζόμαστε και για τον εαυτό μας. Για ποιο λόγο η γενική βούληση είναι πάντα σωστή και γιατί όλοι επιζητούν σταθερά την ευτυχία καθενός, αν όχι επειδή κανείς δεν ιδιοποιείται τη λέξη

* Προσεκτικοί αναγνώστες, μη βιάζεστε. σας παρακαλώ, να με κατηγορήσετε πως αντιφάσκω. Δεν μπόρεσα ν' αποφύγω τις αντιφάσεις στους όρους, αλλά γι' αυτό φταίει η φτώχεια της γλώσσας. Περιμένετε όμως.

καθένας και δεν σκέφτεται τον εαυτό του ψηφίζοντας για όλους; Τούτο αποδεικνύει ότι η ισότητα δικαιωμάτων και η συνακόλουθη έννοια της δικαιοσύνης απορρέουν από την πρώτη θέση που δίνει καθένας στον εαυτό του και, συνεπώς, από την ανθρώπινη φύση. Αποδεικνύει επιπλέον ότι η βούληση πρέπει να είναι πραγματικά γενική, τόσο ως προς το αντικείμενό της όσο και ως προς την ουσία της: πρέπει να προέρχεται απ' όλους και να εφαρμόζεται σε όλους· τέλος, ότι χάνει τη φυσική της ορθότητα όταν αποβλέπει σε κάποιο ατομικό και ειδικό αντικείμενο, γιατί τότε, κρίνοντας κάτι άγνωστο για μας, δεν έχουμε για οδηγό καμία αληθινή αρχή δικαιοσύνης.

Πράγματι, αν προκύψει κάποιο ζήτημα ή επιμέρους δικαίωμα σχετικά με ένα σημείο που δεν έχει προηγουμένως ρυθμιστεί από κάποια γενική συμφωνία, η υπόθεση γίνεται αντικείμενο διαμάχης. Τότε προκύπτει μια κατάσταση όπου τα συμφέροντα των ιδιωτών αποτελούν το ένα μέρος και το δημόσιο συμφέρον το άλλο, αλλά δεν διακρίνω ούτε το νόμο που πρέπει να εφαρμοστεί ούτε τον δικαστή που θα αποφασίσει. Είναι γελοίο να θέλουμε τότε να προσφύγουμε σε μια ρητή απόφαση της γενικής βούλησης, καθώς δεν μπορεί παρά να είναι το συμπέρασμα μόνον του ενός μέρους, και συνεπώς για το άλλο μέρος αποτελεί μια ξένη, επιμέρους βούληση, που υπό αυτές τις συνθήκες τείνει προς την αδικία και υπόκειται σε πλάνη. Όπως μια επιμέρους βούληση δεν μπορεί να εκπροσωπήσει τη γενική βούληση, το ίδιο, με τη σειρά της, η γενική βούληση αλλάζει φύση εφόσον περιορίζεται σε κάποιο επιμέρους αντικείμενο και δεν μπορεί, ως γενική, να αποφασίσει ούτε για έναν άνθρωπο ούτε για κάποιο ζήτημα. Όταν, για παράδειγμα, ο λαός της Αθήνας ανακήρυσσε ή καθαιρούσε τους αρχηγούς του, απένεμε τιμές στον

έναν ή επέβαλλε ποινές σε κάποιον άλλο και με πλήθος επιμέρους ψηφίσματα επιτελούσε αδιακρίτως όλες τις πράξεις του κυβερνητικού έργου, τότε ο λαός δεν είχε κυριολεκτικά γενική βούληση· δεν ενεργούσε σαν κυρίαρχος αλλά σαν διοικητής. Τούτο μπορεί να φανεί αντίθετο στις κοινώς αποδεκτές ιδέες· πρέπει όμως να μου επιτρέψετε να εκθέσω τις δικές μου.

Πρέπει, λοιπόν, να κατανοήσουμε πως ό,τι καθιστά τη βούληση γενική δεν είναι τόσο ο αριθμός των ψήφων όσο το κοινό συμφέρον που τις ενώνει: γιατί στο πλαίσιο αυτού του θεσμού ο καθένας υπάγεται αναγκαστικά στους όρους που επιβάλλει στους άλλους· αυτή η θαυμαστή αρμονία μεταξύ συμφέροντος και δικαιοσύνης χαρίζει στις κοινές διαβουλεύσεις χαρακτήρα ευθυδικίας, που εξασθενίζει στις συζητήσεις των επιμέρους υποθέσεων, επειδή ακριβώς τους λείπει ένα κοινό συμφέρον που ενώνει και ταυτίζει τον κανόνα του κριτή με τον κανόνα του κρινόμενου.

Όποιο δρόμο κι αν πάρουμε για να βρούμε την αρχή, οδηγούμαστε πάντα στο ίδιο συμπέρασμα: ότι το κοινωνικό σύμφωνο εγκαθιδρύει μεταξύ των πολιτών μια ισότητα σύμφωνα με την οποία όλοι δεσμεύονται με τους ίδιους όρους και απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Με αυτό τον τρόπο, από τη φύση του συμφώνου, κάθε πράξη κυριαρχίας, δηλαδή κάθε αυθεντική πράξη της γενικής βούλησης, δεσμεύει ή ευνοεί εξίσου όλους τους πολίτες, ώστε ο κυρίαρχος να γνωρίζει μόνο το σώμα του έθνους και να μην κάνει καμία διάκριση ανάμεσα σε όσους το αποτελούν.⁶ Τι είναι, πραγματικά λοιπόν, μια πράξη κυριαρχίας; Δεν είναι μια σύμβαση ενός κατώτερου με κάποιον ανώτερό του, αλλά μια σύμβαση του σώματος με κάθε μέλος του. Είναι νόμιμη γιατί έχει για βάση το κοινωνικό συμβόλαιο· δίκαιη, γιατί είναι κοινή

για όλους· ωφέλιμη, γιατί έχει σκοπό μόνο το γενικό καλό, και σταθερή, γιατί την εγγυώνται η δημόσια ισχύς και η υπέρτατη εξουσία. Όσο οι υπήκοοι υπάγονται μόνο σε παρόμοιες συμβάσεις, δεν υπακούν σε κανέναν, αλλά μόνο στη δική τους βούληση. Το ερώτημα για τα όρια των αντίστοιχων δικαιωμάτων κυρίαρχου και πολιτών στην ουσία θέτει το ζήτημα μέχρι ποιου σημείου οι πολίτες μπορούν να δεσμευτούν απέναντι στον εαυτό τους, ο καθένας προς όλους και όλοι με καθένα ξεχωριστά.

Έπεται προφανώς ότι η κυρίαρχη εξουσία, όσο απόλυτη, όσο ιερή και απαραβίαστη και να είναι, δεν ξεπερνά, ούτε μπορεί να ξεπερνά, τα όρια των γενικών συμβάσεων και ότι κάθε άνθρωπος μπορεί να διαθέτει απόλυτα όλα τα αγαθά και την ελευθερία που του μένει βάσει αυτών των συμβάσεων. Με αυτό τον τρόπο, ο κυρίαρχος δεν έχει ποτέ το δικαίωμα να επιβαρύνει έναν υπήκοο περισσότερο από κάποιον άλλο, γιατί σ' αυτή την περίπτωση, καθώς το ζήτημα θα αποκτούσε επιμέρους χαρακτήρα, η εξουσία του θα έπαυε να είναι αρμόδια.

Εφόσον παραδεχόμαστε αυτές τις διευκρινίσεις, δεν αληθεύει ότι οι ιδιώτες απαρνούνται στ' αλήθεια κάτι λόγω του κοινωνικού συμβολαίου. Πράγματι, χάρη στο συμβόλαιο η κατάστασή τους είναι πραγματικά προτιμότερη από εκείνη στην οποία βρίσκονταν προηγουμένως· αντί μάλιστα να προβούν σε κάποια εκχώρηση, αντάλλαξαν επ' ωφελεία τους έναν αβέβαιο και ανασφαλή τρόπο ζωής με έναν άλλο καλύτερο και ασφαλέστερο· επίσης, τη φυσική τους ανεξαρτησία με την ελευθερία· την αυθαιρεσία να βλάπτουν τον άλλο με την ασφάλειά τους, και τη φυσική τους ισχύ, που άλλοι μπορούσαν να καταβάλουν, με ένα δικαίωμα που η κοινωνική ένωση καθιστά ακαταμάχητο. Ακόμα και η ζωή τους,

που είναι αφιερωμένη στο κράτος, σε αυτό προστατεύεται σταθερά. Και όταν την εκθέσουν σε κινδύνους για την άμυνά του, τι άλλο κάνουν παρά να του ανταποδίδουν ό,τι τους έχει προσφέρει; Τι κάνουν που δεν θα έκαναν πιο συχνά και με μεγαλύτερο κίνδυνο στη φυσική κατάσταση, όταν, δίνοντας αναπόφευκτες μάχες, υπεράσπιζαν με κίνδυνο της ζωής τους τα αναγκαία για την επιβίωσή τους; Είναι αλήθεια ότι στην ανάγκη όλοι πρέπει να δίνουν μάχη για την πατρίδα· αλλά κανείς δεν χρειάζεται να πολεμήσει για τον εαυτό του. Μήπως πάλι δεν κερδίζουμε κάτι, όταν διατρέχουμε κάποιους κινδύνους για ό,τι εγγυάται την ασφάλειά μας, όπως θα έπρεπε αν χάναμε την ασφάλειά μας;

Κεφάλαιο 5ο

Περί του δικαιώματος ζωής και θανάτου

Διατυπώνεται το ερώτημα πώς οι ιδιώτες που δεν έχουν κανένα δικαίωμα να διαθέτουν τη ζωή τους ελεύθερα μπορούν να μεταβιβάσουν στον κυρίαρχο ένα δικαίωμα που δεν έχουν. Το πρόβλημα αυτό φαίνεται δύσκολο να λυθεί μόνον επειδή δεν έχει τεθεί σωστά. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να εκθέσει σε κίνδυνο τη ζωή του προκειμένου να τη διαφυλάξει. Μήπως λέει ποτέ κανείς ότι όποιος πετάγεται από ένα παράθυρο για να γλιτώσει από μια πυρκαγιά είναι ένοχος αυτοκτονίας; Έχει αποδοθεί ποτέ η ίδια κατηγορία σε όποιον χάρηκε σε τρικυμία, ενώ αγνοούσε τον κίνδυνο μπαίνοντας στο πλοίο;

Η κοινωνική συνθήκη έχει σκοπό την προστασία των συμβαλλομένων. Όποιος επιδιώκει ένα σκοπό επιδιώκει επίσης και τα μέσα για την επίτευξή του, από τα οποία δεν εξαι-

ρούνται ορισμένοι κίνδυνοι, ακόμα και απώλειες. Όποιος θέλει να διαφυλάξει τη ζωή του σε βάρος άλλων, πρέπει επίσης να τη διαθέτει και στους άλλους μόλις χρειαστεί. Πλην όμως, ο πολίτης δεν κρίνει τον κίνδυνο στον οποίο τον εκθέτει η επιταγή του νόμου, και όταν ο ηγεμόνας⁷ τού πει, «είναι απαραίτητο για το κράτος να πεθάνεις», οφείλει να πεθάνει, επειδή υπό αυτόν μόνο τον όρο έχει ζήσει με ασφάλεια ως τότε, και η ζωή του δεν είναι μόνο ένα δώρο της φύσης, αλλά ένα δώρο του κράτους που δίδεται υπό όρους.⁸

Η θανατική ποινή που επιβάλλεται στους εγκληματίες μπορεί να θεωρηθεί σχεδόν από την ίδια οπτική γωνία. Αν γίνουμε δολοφόνοι δεχόμαστε να πεθάνουμε για να μην πέσουμε θύματα κάποιου δολοφόνου. Με αυτή τη συνθήκη, όχι μόνο δεν απαρνιόμαστε τη ζωή μας, αλλά δεν σκεφτόμαστε τίποτε άλλο παρά μόνο πώς να τη διαφυλάξουμε· και είναι άτοπο να υποθέσουμε ότι κάποιος από τους συμβαλλομένους εκείνη τη στιγμή που συνομολογεί σχεδιάζει να κρεμαστεί.

Επιπλέον, όποιος κακοποιός προσβάλλει το κοινωνικό δικαίο με τα εγκλήματά του γίνεται στασιαστής και προδότης της πατρίδας, ενώ δεν είναι πλέον μέλος της αφού παραβιάζει τους νόμους της και γίνεται εχθρός της. Σ' αυτή την περίπτωση, καθώς η διατήρηση του κράτους είναι ασύμβατη με τη δική του, κάποιος από τους δυο πρέπει να εκλείψει· τότε ο ένοχος καταδικάζεται σε θάνατο, λιγότερο ως πολίτης και περισσότερο ως εχθρός. Οι διαδικασίες και η απόφαση του δικαστηρίου αποδεικνύουν και καταδηλώνουν ότι έχει παραβιάσει την κοινωνική συνθήκη και, συνεπώς, δεν είναι πλέον μέλος του κράτους. Εφόσον όμως είναι αναγνωρισμένο μέλος, έστω και ως κάτοικός του, πρέπει είτε να εξοριστεί, ως παραβάτης του συμφώνου, ή να θανατωθεί, ως δημόσιος εχθρός· γιατί αυτός ο εχθρός δεν είναι ηθικό πρόσωπο, είναι